ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ YAYINLARI

OĞUZ TEKİN

ESKİÇAĞDA PARA

Antik Nümismatiğe Giriş

ÜÇÜNCÜ BASKI

OĞUZ TEKİN

ESKİÇAĞDA PARA

Antik Nümismatiğe Giriş

ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ YAYINLARI · 1

ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ YAYINLARI : 1

Gözden geçirilmiş ve genişletilmiş
3. Baskı

ISBN 975 - 7938 - 00 - 9

Çizimler :
Sedef Çokay

Yapım & Dağıtım
Ege Yayınları
Tel: (0212) 249 05 20

Her türlü bilgi için
Oğuz Tekin (yayın sorumlusu)

Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
34459 İstanbul
Tel: (0.212) 514 03 82

İstanbul - 1998

ÖNSÖZ

Elinizdeki bu çalışma, konunun uzmanı olmayan fakat antik sikkelere karşı ilgi duyan kişiler ile üniversitelerin ilgili bilimdallarında öğrenim gören öğrenciler için hazırlanmış bir el kitabıdır. Kuşkusuz antik nümismatiğin ilgi alanı bu çalışmanın kapsamı ile karşılaştırılamayacak kadar geniştir; sikkenin icadından Bizans döneminin sonuna kadar olan, oldukça geniş bir zaman dilimi söz konusudur. Dolayısıyla Eski Yunan, Roma, Roma imparatorluk dönemi şehir sikkeleri ile Bizans sikkeleri antik nümismatiğin uğraşı alanı içine girmektedirler. Genellikle herbiri ayrı birer el kitabının konusunu oluşturacak olan nümismatiğin bu dallarını tek bir kitapçıkta toplamak ister istemez birçok konunun kapsam dışında kalmasına neden oldu. Fakat, nümismatikte neyin ne olduğunu bilmek ya da ilk adımı atmak için de yeterli olabileceği inancındayım.

Ayrıca, böyle bir kitapçığın yayınlanması için bana teklifte bulunan Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Başkanı Prof.Dr. Ali İ.M. Dinçol ile yönetim kurulu üyelerine ve baskıyı çok kısa bir süre içerisinde gerçekleştiren Graphis Matbaacılık & Tanıtım Hizmetleri Ltd. Şti.'ne teşekkür ederim.

Yararlı olması dileğiyle...

Oğuz Tekin

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Kitabın birinci baskısının birbuçuk yıl gibi kısa sayılabilecek bir sürede tükenmesi üzerine Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yönetim Kurulu yeni baskı için karar aldı. Kitabın yeni baskısının özellikle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ndeki Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü ile Tarih Bölümü öğrencilerinin yararlandıkları bir ders kitabı olması nedeniyle, mümkün olduğunca kısa sürede gerçekleştirilmesi gerekiyordu. Öğrencilerin de önerileri doğrultusunda kitabın sonuna Roma ve Bizans İmparatorlarının adları ve hükümdarlık yıllarını, Roma sikkelerinin arka yüzlerinde yer alan Latince yazıların Türkçe karşılıklarını ve sikkelerde görülen tanrı, tanrıça ve personifikasyonları içeren ek bir bölüm konuldu. Baskıyı yine Graphis Matbaacılık ve Tanıtım Hizmetleri Ltd. Şti. üstlendi.

İstanbul, 1995 *Oğuz Tekin*

İÇİNDEKİLER

Önsöz III

İkinci Baskıya Önsöz IV

I. Nümismatik Nedir ? 1

II. Dünyada ve Türkiye'de Nümismatik Çalışmaları 1

III. Sikkenin Tanımı 2

IV. Sikkeden Önce 2

V. Sikke Metali ve Sikke Basma Tekniği 4

VI. Sikkenin İcadı 5

VII. Eski Yunan Sikkeleri 6

VIII. Roma Sikkeleri 12

IX. Roma İmparatorluğu Döneminde Basılan Şehir Sikkeleri 18

X. Bizans Sikkeleri 20

XI. Ekler 24

Ek 1: Roma İmparatorları 24

Ek 2: Bizans İmparatorları 28

Ek 3: Roma Sikkelerinde Arka Yüz Yazıları 34

Ek 4: Tanrılar, Tanrıçalar ve Personifikasyonlar 37

Seçme Bibliyografya 39

I. Nümismatik Nedir ?

Eski Yunanca *nomisma* ve latince *nummus* sözcükleri sikke anlamını taşımaktadır. Bu sözcüklerden türetilmiş bir terim olan nümismatik, "sikke bilimi" olarak türkçeye çevrilebilir. Kendisine uğraşı alanı olarak nümismatiği seçen ve konuya bilimsel bir bakışla yaklaşıp, malzemeyi (sikkeleri) metodlu bir şekilde inceleyen kişilere de "nümismat" diyoruz. Bugün cebimizde taşıdığımız bozuk paralar da birer sikke olduğundan, nümismatiğin uğraşı alanı, icadından bugüne değin çok geniş bir zaman dilimini kapsamaktadır. Bilim, en kısa açıklamayla, bilinmeyenin bilinir hale getirilmesi ve bunun için gösterilen çabalar ise; antik sikkeler, günümüzden yüzlerce yıl önce yaşamış toplumlar, uygarlıklar ve kültürler hakkında, başka kaynaklardan öğrenemediğimiz ya da öğrenebildiklerimizi doğrulayan bilgileri bize verdiklerinden, "antik nümismatik" bir bilim dalı olarak kabul edilmektedir.

II. Dünyada ve Türkiye'de Nümismatik Çalışmaları

Nümismatiğin bugünkü durumuna gelmesinde en büyük pay kuşkusuz ilk koleksiyonculardadır. Daha Roma imparatorluğu döneminde bile Romalılar, kendilerinden önce yaşamış eski uygarlıkların sikkelerine ilgi göstermişler ve onların sikkelerini saklamaya başlamışlardır. Başka uygarlıklara ait eski sikkeleri saklayıp, onları dostlarına hediye eden Roma imparatoru Augustus'u ilk koleksiyonculardan biri olarak kabul edebiliriz. Fakat gerçek anlamda koleksiyonculuğun başlaması ancak 17. ve 18. yüzyıllara rastlamaktadır.

Giderek kamu müzelerinin kurulmaya başlaması ile, bu müzeler özel koleksiyonlardaki eserleri satın alarak zenginleşmişler ve bugünkü durumlarına gelmişlerdir.

19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında ise, daha önceki koleksiyon yayınlarına ilâveten, gerçek anlamda antik nümismatik ile ilgili yayınlar yapılmaya başlanmıştır. O döne-

min ünlü bilim adamları arasında, B.V. Head, H. Cohen, E. Babelon ve F. Imhoof-Blumer'i sayabiliriz.

Artan nümismatik çalışmalarına paralel olarak bazı Avrupa ve A.B.D.'deki üniversitelerde de nümismatik dersleri verilmeye başlanmıştır. Özellikle Almanya, İngiltere, Fransa ve Avusturya'da üniversite bünyesinde kurulmuş kürsüler nümismatik alanındaki faaliyetlerini sürdürmektedirler. Bu arada Atina'da bir Nümismatik Müzesi bulunduğunu hatırlatmakta yarar görüyorum.

Türkiye'de ise ilk antik nümismatik dersleri 1940'lı yıllarda İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi'nde Alman bilim adamı Prof.Dr. Cl. E. Bosch tarafından başlatılmış olup, onun ölümünden sonra da, halen kesintisiz olarak sürdürülmektedir. Fakat ne yazık ki ülkemiz, yapılan arkeolojik kazılarda ele geçen sikke sayısı açısından bütün dünya genelinde belki birinci sırayı almasına karşın, bunları değerlendirecek nümismatlar açısından çok yetersizdir. Bu nedenle üniversite eğitim ve öğretim programlarına acilen nümismatik dersleri konulmalı ve hatta büyük üniversitelerde, yeterli eleman yetiştirildikten sonra, Antik Nümismatik ve İslâmi Nümismatik Anabilim Dallarını kapsayan Nümismatik Bölümleri kurulmalıdır.

III. Sikkenin Tanımı

Sikke; ağırlığı ve içindeki değerli maden miktarı ayarlanmış, üzerinde kendisini basıp piyasaya çıkaran ve istendiğinde, tekrar geri almayı garanti eden devletin arma veya işaretini taşıyan, ufak, yuvarlak (disk şeklinde) ve ana maddesi metal olan bir ödeme aracıdır.

IV. Sikkeden Önce

İnsanların henüz yerleşik düzene (neolitik) geçmedikleri dönemlerde para düşüncesi bilinmiyordu. Kendi gereksinimlerini kendileri karşılamaya çalıştıkları için, mal değişimi (takas/barter) veya malın değerini saptamak ancak yerleşik düzene geçildikten sonra ortaya çıkmıştır. Malın ya da

eşyanın değerinin saptanması, beraberinde değer düşüncesini ve ona bağlı olarak da eşdeğer düşüncesini akla getirmiştir ve giderek bir değişim aracına yani paraya gereksinim duyulmuştur.

Para, esas olarak alışverişte ya da ticarette kullanılan bir değer ölçüsü, değişim ve ödeme aracıdır. İlk zamanlarda para ; tahıl ürünleri, hayvan, alet vb. eşyalardan ibaretti. Aracı olarak kullanılan bu gibi malları muhafaza etmek, istenildiğinde hemen kolayca ortaya koyabilmek, gerektiği kadar parçalara ayırabilmek ve bir yerden bir yere taşımak güç olduğundan, zamanla yalnız altın ve gümüş gibi değerli madenler para olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Yakın Doğu'da yapılan arkeolojik kazılarda çok sayıda metal parçaları bulunmuştur. Bunların belirli ağırlıkta olmaları, alışverişte para yerine kullanıldıklarına işaret etmektedir. Yakın Doğu'da kullanılan ağırlık ölçüleri arasında *talanton, mina, şekel* ve *manah*'ı sayabiliriz. Yaklaşık 30 kg. ağırlığındaki *talanton*, Mezopotamya'daki en büyük ağırlık idi. Sexagesimal (altılı) sisteme göre bölünmüştü. Buna göre : 1 *talanton* = 60 *mina* = 3600 *şekel* idi. Dolayısıyla 1 *mina* = 60 *şekel* oluyordu. Fakat bu bölünme tüm Yakın Doğu için standart değildi ; daha ziyade Mezopotamya'ya özgü olan bu ağırlık sisteminin bazı yerlerde farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Örneğin, Kuzey Suriye'deki Ugarit'te (bugün Ras Şamra) 1 *talent* = 50 *mina* = 3000 *şekel* idi. Ayrıca Mezopotamya'da ağırlık sisteminin ortaya çıkması ve gelişmesinde arpa ve buğday tanelerine göre yapılan hesaplamanın da rolü vardı.

Yazılı kaynaklardan, sikkenin icadından birkaç yüzyıl öncesinden beri Ege dünyasında madenlerin, büyük baş hayvanların, üç ayaklı kazanların, baltaların vb. araç gereçlerin para olarak kullanıldıklarını öğreniyoruz. Hatta Homeros'un İlias destanının (İlyada) XXIII. kitabında oyunlarda verilecek ödüllerin arasında el sanatlarında hünerli bir kadın köleden de bahsedilmektedir. Sonuç olarak paranın, sikkenin icadından çok önce de var olduğunu ve sikkenin

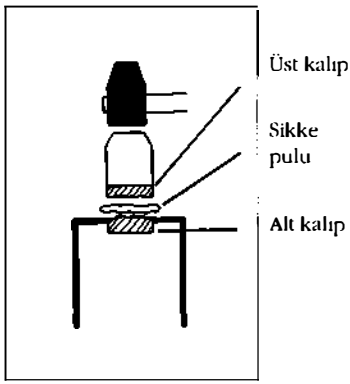
icadının bu çeşitliliğe son verip, standart bir ödeme aracıyla işlem görmeyi sağladığını söyleyebiliriz.

V. Sikke Metali ve Sikke Basma Tekniği

Antik çağda sikke basımı için kullanılan metaller esas olarak altın, gümüş ve bakır/bronz idi. Demir, sikke basımı için elverişli bir metal olmamasına rağmen, Peloponnesos'ta bulunmuş birkaç demir sikke vardır ; ayrıca yazılı kaynaklarda İ.Ö. 5. yüzyıl sonlarında Byzantion'da (İstanbul), İ.Ö. 4. yüzyılda da Klazomenai'da (Urla) demir sikke kullanıldığına dair bilgiler mevcuttur, fakat günümüze kalmış örnek yoktur. Anadolu'da basılan ilk sikkeler ise altın ve gümüş alaşımı bir maden olan elektrondan basılmışlardı. Günümüze kalmış çok sayıda elektron sikke mevcuttur. Anadolu'da basılan sikkelerin metali klâsik ve hellenistik çağlarda kısmen altın, ama daha ziyade gümüş ve bronz idi; Roma imparatorluğu döneminde basılan şehir sikkeleri ise genelde bronzdur. Fakat Anadolu toprakları dışında basılan Roma'nın asıl sikkeleri bronzun yanısıra altın ve gümüşten de basılıyorlardı. Yunanistan'da gümüş, Roma dönemine değin en önemli sikke metali idi. Attika'daki ünlü Laurion gümüş madenleri Atina'nın sikke metali gereksinimini fazlasıyla karşılıyordu. Değerli maden yataklarına sahip olmayan kentler ise ithal yoluna gidiyorlardı. Örneğin gümüş madeninin bulunmadığı Aigina, sikke basımı için gerekli metali ithal etmek zorundaydı. Peloponnesos savaşı sonunda zor durumda kalan Atina bile bir süre için gümüş sikke basımını bırakarak altın sikke basmaya başlamıştır. Gerekli metal ise Akropolis'teki tapınaklarda bulunan altın heykellerin eritilmesiyle elde ediliyordu. Antik çağda değerli maden yataklarınının tükenmeye başlaması ve giderek kapanması karşısında altın ve gümüş sikke basımı azalmış, bakır sikke basımı artmıştır.

Sikke basımında ilk darp makinesi günümüzden ancak üçyüz yıl önce (17. yüzyıl) kullanılmaya başlanmıştır. Bu tarihe kadar sikke basımı elle yapılıyordu. Antikçağda darphane oldukça basit bir atölye idi. İçerisinde bir örs, ocak, tar-

tı, kalıpçı aletleri, kalıplar ve çekiç bulunuyordu. Eritilerek çubuk haline getirilmiş metalden kesilen ya da sikke boyutundaki yuvarlak sığ kalıplara dökülen metalden elde edilen sikke pulu, ısıtılarak, örs üzerindeki yuvaya yerleştirilmiş bulunan ön yüz kalıbının üstüne yerleştiriliyor ; bu pulun da tam üstünde arka yüzün hakkedilmiş olduğu kalıp tutuluyor ve bu kalıbın üstüne çekiçle vurularak, iki kalıp arasında sıkışan pula kalıplardaki resim , işaret veya yazının çıkması sağlanıyordu **(Res. 1)**. Üzerine çekiçle vurulan üst kalıp (arka yüz) doğal olarak, alt kalıba (ön yüz) göre daha çabuk bozuluyor ve daha sık değiştiriliyordu. Bu yüzden antik çağdan günümüze kalmış ve görünüşte ön ve arka yüzleri aynı olan bazı sikkelerin , çok dikkatli bakıldığında kalıp değiştirilmesi nedeniyle farklılık gösterdiği anlaşılabilir. Günümüz nümismatik çalışmalarında bir kentin/devletin/hükümdarın belli bir döneme ait olan sikkelerinin ön ve arka yüzlerinden (yani kalıplarından) aynı ve ayrı olanlar saptanarak belli bir kronolojik düzen içine yerleştirilebilmektedir.

Resim 1

VI. Sikkenin İcadı

Tarih kitapları ilk sikkeleri yapanların Lydialılar olduğunu yazmaktadır. Gerçekten de sikkenin icadını Lydialılar ile ilişkili görmek için elimizde yeterli kanıt vardır. Bu kanıtları iki grupta toplamak mümkündür : yazılı antik kaynaklar ve arkeolojik buluntular. Sikkenin icadı ile ilk bilgiyi İ.Ö. 5. yüzyılda yaşamış ve "tarihin babası" olarak ün yapmış olan Halikarnassoslu (Bodrum) Herodotos'tan almaktayız. Herodotos, ilk kez altın ve gümüş sikke basan ve kullananların Lydialılar olduğunu söylemektedir. Herodotos'un altın dediği gerçekte elektron olmalıdır. Çünkü ilk sikkeler elektrondan yapılmışlardır. Ayrıca İ.S. 2. yüzyılda yaşamış olan Pollux da sikkeyi kimin icad etmiş olabileceği sorusuna yanıt ararken, Kolophonlu Ksenophanes'in sözlerini

aktarır. Ksenophanes'in sikkenin icadı ile ilgili olarak saydığı kişi ve halklar arasında Lydialıların da adı geçmektedir. Dolayısıyla Herodotos'un İ.Ö. 5. yüzyılda, Ksenophanes'in de İ.Ö. 6. yüzyılda yaşadığı göz önüne alınırsa, verdikleri bilgileri göz ardı etmemek gerekir.

Batı Anadolu'da, özellikle Lydia Krallığı'nın egemen olduğu topraklarda yapılan arkeolojik kazılarda çok sayıda ilkel formda elektron sikke ele geçmiştir. Bu sikkelerden önemli bir kısmının üzerinde Lydia Krallığı'nın arması olan aslan başı vardır. Fakat yine çok sayıdaki sikke üzerinde ise Lydia Krallığı ile ilişkili olmayan çeşitli tipler vardır. Bu sikkeleri olasılılıkla, kendi ticari faaliyetleri için, tüccarlar basmışlardı.

Sikkenin neden icad edilmiş olduğu sorusuna yanıt vermek hem kolay hem de zordur. Bir görüşe göre sikke, savaş giderleri (askerlerin ücreti, silah yapımı vb.) veya kamu çalışanlarının ücretlerinin ödenmesi, kamu harcamaları(yol, köprü ve bina yapımı vb.) ve vergi toplanması gibi zorunlulukların ortaya çıkardığı bir ödeme aracı idi. Bir başka görüşe göre ise, sikkenin icadının en basit nedeni, günlük ihtiyaçlar için yapılan ödemelerde standart bir ödeme aracına gereksinim duyulması idi.

VII. Eski Yunan Sikkeleri

Sikkenin icadı her nekadar Lydia Krallığı'na mal edilse de, ona kimlik ve kullanım alışkanlığı kazandıran, başka bir deyişle model oluşturan Batı Anadolu'daki Ionia bölgesi kentleri olmuştur. Bu kentler ise Yunanistan'dan gelenlerce kolonize edilmişler ve bu yüzden de Yunan kültürünün nüfuzu altında gelişmişlerdi. Kısa süre içinde sikke basımı, Yunanistan'a , Ege ve Akdeniz'in geniş bir kesimine yayıldı. Bu nedenle arkaik, klâsik ve hellenistik çağlarda, Cebelitarık Boğazı'ndan kuzey-batı Hindistan'a kadar Akdeniz dünyasının çeşitli bölgelerinde basılan sikkeler "Yunan Sikkeleri" adı altında ele alınırlar. Sikkelerin üstündeki yazı esas olarak eski Yunanca olmasına rağmen, bazı kentlerin

sikkelerinde kendi yerel dilleri ile yazılmış yazılara da rastlamak mümkündür. Fakat bu kadar çok sayıdaki sikke gruplarının tümünü "Yunan sikkeleri" adı altında toplamak tam anlamıyla doğru olarak kabul edilemez. Çünkü, bu denli geniş bir yeryüzü toprağında yaşayan toplumların kendine özgü kültürleri ve yaşam biçimleri vardı. Bastıkları sikkeler de, Yunan modeline göre olmasına rağmen, herşeyden önce kendi sikkeleriydi ve bu yüzden de bazı farklılıklar göstermekteydiler. Dolayısıyla Yunanistan dışındaki kentleri ya da toplumları, yalnızca Yunanca konuşmaları ve Yunan kültür etkisi altında bulunmalarından dolayı, Yunanlı olarak kabul etmek doğru bir yaklaşım değildir. Nitekim Anadolu'da basılmış bazı sikkelerde (Aspendos, Side, Lykia hanedanları vb..) Yunanca olmayan, yerli dilde yazılmış yazılar görülmektedir. Dolayısıyla bir klasik Yunan kenti ile Yunancanın konuşulduğu bir kenti farklı boyutlarını gözönüne alarak düşünmeliyiz.

İlk sikkeler, daha önce de dediğimiz gibi, Lydialılar tarafından basılmışlardı. 1904-5 yıllarında Ephesos'daki Artemis Tapınağı'nda (Artemision) yürütülen kazılarda çeşitli keramikler, fildişi heykelcikler ve mücevher parçacıklarıyla birlikte yaklaşık 93 adet ufak elektron (altın - gümüş alaşımı) sikke ele geçmişti. Bu sikkeler İ.Ö. 7. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmektedirler. Bir kısmı Lydia Krallığı tarafından ve krallığın başkenti Sardes'te basılmışlardı. Fakat birçok sikkenin atribüsyonu yapılamamıştır. Atribüsyonu mümkün olmayan sikkeler, basıldıkları ağırlık sistemlerine göre ayırıma tabi tutulmuşlardır. İlk sikkelerin elektrondan basılma nedeni, Sardes yakınındaki Tmolos dağından doğan Paktolos Irmağı'nın (Sart çayı) alüvyonlarında bu madenin doğal halde bulunmasıdır.

Sikkenin Lydialılar tarafından icad edilmesinden sonra, sikke basımı önce Ionia'ya ve giderek Anadolu'nun tüm batısına ve oradan da Yunanistan'a geçmiş, İtalya'nın güneyindeki ve Sicilya'daki Yunan koloni kentlerine kadar yayılmıştır. İ.Ö. 6. yüzyılın ikinci yarısında Güney İtalya'da

Sybaris, Metapontion , Kroton ve Kaulonia ilk gümüş sikkelerini basmışlardır. Gerek İtalya gerekse Sicilya'da bu dönemde altın ve elektron sikke basılmamıştır. İ.Ö. 6. yüzyıl ortalarında ise Batı Anadolu'daki elektron sikkelerin yerini gümüş sikkeler almıştır. Fakat bazı kentler elektron sikke basımını daha sonra da sürdürmüşlerdir. Batı Anadolu dışında elektron sikke basılmamıştır. İ.Ö. 7. ve 6. yüzyıllarda elektron sikke basan Batı Anadolu kentleri arasında Ephesos, Miletos, Phokaia, Erythrai, Klazomenai, Kyzikos ile Khios ve Samos'u sayabiliriz. İ.Ö.6. yüzyıl ortalarından itibaren ise elektron sikkenin yerini gümüş sikkeler almıştır. Lydia kralı Kroisos da daha önceki elektron sikke basımını bırakarak, hem altından hem gümüşten, yani iki ayrı metalden sikke bastırmıştır. Bu sikkelerin ön yüzlerinde karşılıklı duran aslan ve boğa protomları vardır. Arka yüzlerde ise kare çukur yer alır **(Res. 2)**. İ.Ö. 546 yılında Lydia Krallığı'na son veren Persler, bir süre daha Lydia Krallığı'nın sikkelerini basmaya ve kullanmaya devam etmişlerdir. Daha sonra üzerinde Pers kralının yer aldığı altın (*dareikos*) ve gümüş (*siglos*) sikkelerini basmışlardır **(Res. 3)**.

Resim 2

Resim 3

Resim 4

Yazının yer aldığı en erken elektron sikkeler , üzerinde aslan başı ve Lidçe *Valvel* ve *Kalil* lejandlarının yer aldığı Lydia sikkeleri ile üzerinde geyik ve "Ben Phanes'in işaretiyim" lejandı bulunan Halikarnassos ,Ephesos veya Phanai adlı bir kente ait sikkelerdir **(Res. 4)**.

Gerçekte de ilk sikkelerde, darbedeni gösteren yazıdan çok, bir arma vardır. Giderek sikke üzerinde tek bir harf ya da birkaç harf yer almaya başlamıştır. Bunlar genellikle sikkeyi basan kentin ya da halkının adının ilk harf ya da harfleridir. Örneğin Atina sikkelerinde önceleri AΘE (Athe) gö-

rülürken, sonraları AΘENAIΩN(=Atinalıların) yazısı görülür. Aynı şekilde Ephesos sikkelerinde önceleri EΦ, daha sonra ise EΦECIΩN görülür.

Resim 5

Sikke üstünde yer alan yazılar bize aşağıdaki bilgileri verirler :

1) Sikkeyi basan kentin, halkın veya hükümdarın adını,
2) Sikke basımından sorumlu memurun (magistratın) adını,
3) Sikke tipini açıklayıcı bilgiyi,
4) Sikke kalıpçısının adını,
5) Tarih (ancak hellenistik çağdan itibaren)
6) Birim (daha çok hellenistik çağdan itibaren ve nadiren)

Resim 6

Resim 7

Çoğu kent, sikkelerinin üzerinde yer alan tipleri uzun süre değiştirmemiştir. Bazı tipler, onları sikke tipi olarak kullanan kentlerin adeta armaları haline gelmişlerdir. Örneğin, Ephesos'da arı **(Res. 5)**, Miletos'da aslan, Phokaia'da fok balığı, Khios'da grifon, Side'de nar, Atina'da baykuş **(Res. 6)**, Korinthos'da kanatlı at, Aigina'da kaplumbağa, Syrakusai'da Arethusa başı, Metapontion'da buğday başağı **(Res. 7)** gibi.

Resim 8

Bazen sikke tipinin, sikkeyi basan kentin adını çağrıştırdığı ya da aynı anlama geldiği görülmektedir. Örneğin eski yunancaya yerel Anadolu dilinden geçen "side" sözcüğü nar demektir. Side kentinin sikkelerinde bu meyvanın yer alması tesadüf değil, bilinçli yapılmış bir seçimdir **(Res. 8)**. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür : Selinus kenti sikkelerindeki yaban maydanozu (=*selinon*), Rhodos sikkelerin-

deki gül (=*rodos/rodon*), Phokaia sikkelerindeki fok balığı (= *phoke*), Melos sikkelerindeki elma (=*melon*), Trapezos sikkelerindeki masa (=*trapeza*), Astakos sikkelerindeki ıstakoz (=*astakos*) tipleri adeta kentlerinin adını söylemektedir. Bu nedenle bu tür sikke tiplerine "konuşan tip" denir.

Yukarıda bahsettiğimiz sikke tipleri, sikke pulu üzerinde hafif kabartma olarak bulunmaktadır, bu normal bir durumdur. Fakat İ.Ö. 6. yüzyılda Güney İtalya kentlerinin bazılarının (örneğin, Metapontion, Sybaris, Kroton) sikkelerinde tipler bu alışılmış durumun dışındadır : sikke tipi bir yüzde kabartma iken, aynı tip diğer yüzde çukur (intaglio) olarak işlenmiştir.

Hellenistik dönemde ise hem sikke basan kentlerin sayısı artmıştır, hem de tipler çeşitlenmiştir. Dönemin bir özelliği olarak sikke üzerinde yer alan yazının çoğu kez, sikke yuvarlağına paralel olarak ya da sikke boşluğuna dağılmış olarak değil de, dikey ya da düz yazıldığını görüyoruz. Helenistik dönemin başladığı İ.Ö. 4. yüzyılın ikinci yarısında Büyük İskender (III. Aleksandros), Perslerin bir önceki yüzyılda Yunan dünyasına karşı yaptıkları saldırıların ve verdikleri zararın öcünü almak için Perslere karşı büyük bir sefer düzenlemiştir. Makedonya'dan yola çıkıp, Anadolu üzerinden Pers topraklarına girmiş ve Persleri büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Kendisinin Makedonya'dan Pers ve Fenike topraklarına kadar çok geniş bir alana yayılan darphanelerde bastırmış olduğu sikkelerde (tetradrahmi ve drahmi) ön yüzde Herakles başı, arka yüzde ise tahtta oturan Zeus vardır **(Res.9)**. B. İskender'in Anadolu'daki ilk darphanesi olasılıkla Tarsos idi. Birim ise esas olarak tetradrahmi ve drahmidir. Giderek sikkelerinde "kral" (*basileus*) unvanını da kullanır. Bu unvan ölümünden sonra da pek çok kral tarafından kullanılacaktır.

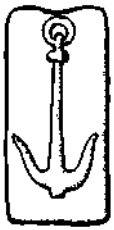
Resim 9

B. İskender'in İ.Ö. 323'teki ölümünden sonra, egemen olduğu topraklar üzerinde çok sayıda krallıklar kurulmuş ve bu krallıkların bastırdıkları sikkeler de aşağı yukarı aynı üslup ve anlayışta yapılmışlardır. Bu sikkelerin ön yüzlerinde esas olarak kralın başı, arka yüzlerinde ise adı, unvanı ve epithetleri yer almaktadır. Büyük İskender'in ölümünden sonra Hellenistik krallardan Mısır'daki Ptolemaios, Suriye'deki Seleukos ve Makedonya'daki Demetrios, Büyük İskender'in kendi sikkelerinin ön yüzünde kullandığı Herakles başı (ki gerçekte B. İskender'in kendisiydi) yerine kendi portrelerini kullanmışlardır. Trakya kralı Lysimakhos ise adeta krallığının meşruluğunu göstermek için Herakles olarak resmedilmiş İskender başını kullanmaya devam etmiştir. Makedonya kralları ön yüzde kendi portreleri yerine tanrısal ya da mitolojik başlar kullanmayı bir süre daha sürdürmüşlerdir. Örneğin, Antigonos Gonatas, Pan başını; Doson, Poseidon başını; V. Philippos ise Perseus başını kendi portrelerine tercih etmişlerdir. Ancak V. Philippos daha sonra tüm realistik özellikleriyle kendi portresini kullanmıştır. Ptolemaioslar ve Pergamon'daki Attaloslar, sikkelerinin ön yüzünde, kendi portreleri yerine uzun süre kurucularının portresini kullanmışlardır. Seleukoslar'da ise tahta kim geçtiyse, o kral sikkenin ön yüzüne kendi portresini koydurmuştur. Seleukosların bir eyaleti konumundaki Baktria'da da her kral, Seleukos etkisinden olsa gerek, bastırdığı sikkelere kendi realistik portresini koydurmuştur **(Res. 10)**. Öyleki bazı Baktria krallarını yalnızca portrelerinden tanımaktayız. Hellenistik kralların gümüş tetradrahmilerinde arka yüz tipleri çok fazla değişkenlik göstermemesine rağmen, daha küçük gümüş birimlerde ve bronz sikkelerde tiplerin çeşitlendiği görülmektedir.

Resim 10

VIII. Roma Sikkeleri

Resim 11

Roma'nın geleneksel kuruluş tarihi İ.Ö. 753'tür. Fakat ilk sikkelerini İ.Ö. 3. yüzyılın başlarında, yani bu tarihten yaklaşık 450 yıl sonra basmaya başlamıştır. Oysa İtalya'nın güneyindeki Yunan koloni kentleri daha İ.Ö. 6. yüzyılın ikinci yarısında kendi sikkelerini basmaya başlamışlardı. Roma, İ.Ö. 3. yüzyıl içinde iki önemli tehlike ile karşı karşıya kalmıştır. Önce Yunanistan'daki Epiros'tan gelen Pyrrhos, daha sonra da Kartacalılar. İlkinde Pyrrhos, İtalya'da bir başarı elde edemeyince yurduna dönmüş; ikincisinde ise uzun süren savaşlardan sonra Roma, Kartacalıları yenilgiye uğratarak Batı Akdeniz'in egemeni olmuştur.

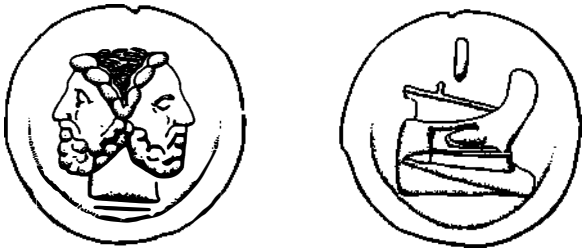
Resim 12

Yaklaşık yüz yıllık bir süreyi kapsayan bu dönemde, Roma'nın alışverişte kullandığı sikke benzeri ilk ödeme aracı *Aes Signatum* olarak bilinen 16 x 9 cm. boyutunda ve yaklaşık 1.5 kg. ağırlığındaki dikdörtgen bronz parçalardır. Bunlar dökme tekniğiyle yapılmış olup, üzerlerinde çeşitli tipler yer almaktaydı **(Res. 11)**. Bazı örneklerde ise ROMANOM (=Romalıların) yazısı vardır.

Gerçek sikke olarak ise İ.Ö. 3. yy. başlarında daha ziyade İtalya'nın güneyindeki Campania bölgesinde tedavülde bulunan ve bu nedenle *Romano-Campania* sikkeleri olarak anılan gümüş ve bronz sikkeleri görmekteyiz. Döküm değil, fakat darp tekniğiyle basılan bu sikkeler İtalya'nın güneyindeki Yunan kentlerinin sikkelerine çok benzemektedir; tek fark Roma'ya ait olanlarda önceleri ROMANO **(Res. 12)**, daha sonraları ise ROMA yazısının yer almasıdır.

Bunların dışında bu kez yine döküm tekniğiyle yapılan iri bronz sikkeler vardır. İ.Ö. 3. yy. başlarında tedavüle çıkan ve *Aes Grave* adı verilen bu sikkelerin tiplerinde ve birimlerinde önceleri farklılıklar olduysa da daha sonra yapılan

düzenleme ile tipler ve birimler belli bir sisteme sokulmuştur :

Resim 13

Birim :	Ön yüz :	Arka yüz :	Değer İşareti :
As	Ianus başı	gemi pruvası	I **(Res. 13)**
Semis	Saturnus başı	gemi pruvası	S
Triens	Minerva başı	gemi pruvası	....
Quadrans	Hercules	gemi pruvası	...
Sextans	Mercurius başı	gemi pruvası	..
Uncia	Bellona başı	gemi pruvası	.

Ana birimin *as* olduğu bu sistemde 1 *as* = 12 *uncia* idi.

Romanın esas gümüş sikkesi ise İ.Ö. 3. yüzyılın son çeyreğinde tedavüle girmiş olan *denarius*'tur **(Res. 14)**. Denarius'un yarısı *quinarius*, çeyreği ise *sestertius* adını taşıyordu. Her üçünde de ön yüzde Roma başı, arka yüzde atları üzerinde giden Dioskur kardeşler yer alıyordu. Değer işaretleri ise denarius'ta X, quinarius'ta V, sestertius'ta ise IIS idi. Bu kez 1 denarius , 10 as'a eşitti. Zamanla önce arka yüzlerde, daha sonra ise ön yüzlerde tip değişiklikleri olmuştur. Denarius, Caracalla tarafından yaklaşık İ.S. 215 yılında tedavüle sokulan 2 denarius değerindeki gümüş *antoninianus*'a kadar Roma'nın en önemli gümüş sikkesi olmuştur. Denariuslar üzerinde zamanla sikke basımından sorumlu

Resim 14

yüksek devlet memurları (magistrat) ve aileleri ile ilgili tipler ve yazılar da yer almıştır.

Romanın esas ve yegane altın sikkesi ise *aureus* adını taşıyordu. Ancak Caesar döneminden itibaren düzenli olarak basılmaya başlanmıştır. Daha önce önemli olaylar nedeniyle, yalnızca birkaç kez basılmıştı.

Resim 15

İ.Ö. 82 ile 23 arasında, yaklaşık 60 yıl boyunca Roma'da bronz sikke basılmamıştır. İmparatorluk döneminin belli başlı bronz/bakır sikkeleri olarak *as*, *dupondius* ve *sestertius* 'u gösterebiliriz. Bunlardan as, bakırdan; dupondius ve sestertius, pirinçten (orichalcum) basılmışlardı. Genelde as'ın çapı ve ağırlığı, dupondius'tan daha küçüktü. Sestertius ise, çap olarak, ikisinden de büyüktü. Her üç sikkenin de gerek çapları gerekse ağırlıkları imparatorluk boyunca değişiklik göstermiştir. Bu nedenle, bazen, ağırlığı ve çapı en yüksek noktaya ulaşmış örnekler ile ağırlığı ve çapı en aşağı noktaya gelmiş örnekler birbirine karışabilmektedir. Bu gibi durumlarda sikkelerin metal rengi de ayırt edici bir özellik taşımaktadır. As, bakır olduğundan, kızılımsı ya da kiremit rengi ; dupondius ve sestertius ta, pirinç olduklarından, sarı bir görünüme sahiptirler. İ.S. 4.-5 yüzyıllarda basılmış olan geç Roma bronz sikkeleri ise çaplarına göre birimlendirilirler : AE 20, AE 25, AE 30 gibi.

Resim 16

İ.Ö. 1 ve İÖ. 2. yüzyıllarda, özellikle, Roma'nın bir eyaleti statüsündeki Anadolu'nun batısında, örneğin Ephesos ve Pergamon'da cistophorus ya da kistophorik tetradrahmi adı verilen büyükçe gümüş sikkeler basılmıştır. Yaklaşık 3 denariusa eşit olan bu sikkelerin üzerinde hellenistik dönemde (özellikle İ.Ö. 2. yüzyılda) revaçta olan "cista mystica" (içinden yılan çıkan sepet) betimi ile *capricornus* betimleri vardır. Bu sikkeler en son Septimius Severus döneminde (İ.S. 193-211) basılmışlardır.

İmparatorluk boyunca, altın ve gümüş sikkelerin de basımına devam edilmiştir. Bu arada, yukarıda da değindiğimiz gibi, İ.S. 215 yılında, imparator Caracalla tarafından, onun adına izafeten (Antoninus) *antoninianus* adı verilen yeni bir gümüş sikke tedavüle sokulmuştur. Bu sikkenin içindeki gümüş miktarı zamanla azaltılmış, bakırın üstü gümüş kaplanmış ve nihayette tamamen bakır bir sikkeye dönmüştür. *Antoninianus'* larda ön yüzde imparator varsa, imparatorun başında ışın tacı **(Res 15)**; imparator ailesinden bir kadın varsa, o zaman büstün altında bir hilal yer almaktaydı **(Res. 16)**.

Resim 17

Roma'da Cumhuriyet döneminde yıllık devlet bütçesi ve para basımı Senato'nun kontrolu altındaydı. Sikke basımından fiilen sorumlu memurlar ise üç kişiden oluşmaktaydı. Bu memuriyet "*tresviri auro argento aere flando feriundo*" (= IIIVIRI AAAFF) olarak adlandırılıyordu. Yani, "altın, gümüş ve bronz sikke dökme ve basmadan sorumlu üçlü komisyon". İmparatorluk döneminde ise sikke basımından sorumlu memuriyetler çeşitlilik göstermektedir. Fakat en büyük güç ve sorumluluk yine de imparatorun kendisiydi. Tıpkı cumhuriyet dönemindeki IIIVIRI AAAFF gibi, imparatorluk döneminde de yıllık seçilen memurlardan oluşan ve *tresviri monetales* denen bir komisyon da görev yapmıştır.

Roma sikkelerinin ön yüzlerinde esas olarak imparatorun kendisinin ya da ailesinden birinin portresi vardır. Bazen bir sikkenin ön yüzünde birden fazla portre de görmek mümkündür. Portre, profilden resmedilir; cepheden resmetme ancak Bizans sikkelerinde görülecektir. Portrenin çevresinde ise, yani sikkenin kenara yakın kısmı boyunca portreye ait unvan ve isimler yer alır. Örneğin imparator Neron'a ait bir sikkenin üzerinde yer alan yazı şu şekilde olsun : NERO CLAVD CAES AVG GER P M TR P IMP P P **(Res. 17)**. Burada ilk olarak imparatorun adı; ikinci ola-

Resim 18

rak da imparatorun ailesinin dahil olduğu gens'in adı (Cognomen) yer almaktadır. CAES, Caesar unvanının kısaltmasıdır. AVG, Augustus'a ; GER , Germanicus'a işaret etmektedir. PM, Roma dininin başı olan Pontifex Maximus; TR P, devletin sivil iradesinin gücü ya da tribunluk gücü (Tribunicia Potestate) demektir. IMP, Imperator; P P, Pater Patriae yani vatanın babası anlamını taşımaktadır. Bunların dışında sıkça görülen kısaltmalardan biri de COS'dur, yani Consül. Genellikle, IMP, TR P ve COS kısaltmalarından sonra Romen rakkamıyla, bu ünvanın kaçıncı kez alındığı gösterilir (Ör. COS III, TR P II gibi). Böylece sikkenin tarihlendirilmesi de kolaylaşır.

CAES(ar) ve AVG(ustus) kısaltmaları, imparatorun unvanları arasında yer alabileceği gibi, bazen sikke üzerinde portresi olan kişinin tahtın varisi (CAES) ya da halihazırda tahtta olduğunu (AVG) göstermesi açısından önemlidir. Bazen iktidarda birden fazla imparator olabilir; o zaman bu durum AVG'daki G'lerin sayısıyla belirtilir: AVGG ya da AVGGG gibi.

Resim 19

İmparatorluğun geç döneminde ise, ön yüzdeki imparatorun adından önce D N harfleri bulunmaktadır. Bu harfler, Dominus Noster (Efendimiz) anlamına gelmektedir. İmparatorun unvanları arasında bulunan P F ise, Pius Felix (=dindar mutlu) anlamındadır.

Roma sikkelerinin arka yüzlerinde çeşitli tipler yer alır : binalar, köprüler gibi mimari tipler, hayvanlar ya da semboller. Fakat en fazla resmedilenler tanrılar, tanrıçalar ve personifikasyonlardır. En çok sevilen ve kullanılan tanrı ve tanrıçalar arasında, baş tanrı Jüpiter, güneş ve müzik tanrısı Apollon, ay tanrıçası Diana, güç ve kuvvetin temsilcisi Herkül, savaş tanrısı Mars, akıl ve zanaatın tanrıçası Minerva, deniz tanrısı Neptün, haber tanrısı Merkür ile aşk tanrıçası

Venüs'ü gösterebiliriz. Personifikasyon ise soyut bir kavramın insan formunda resmedilmesidir. Örneğin, Abundantia (bolluk, bereket), Aequitas (adalet), Clementia (merhamet), Concordia (uyum, ahenk), Felicitas (mutluluk), Pax (barış) gibi. Gerek tanrı ve tanrıçaları gerekse personifikasyonları, ellerinde tuttukları atribüleri sayesinde tanıma olanağı bulmamıza rağmen, bazen kendi betimleriyle birlikte. kendilerini tanıtan yazı da sikke üzerinde yer almaktadır **(Res. 18)**.

Resim 20

Sikkelerin arka yüzlerinde görülen SC harfleri, Senato kararı anlamına gelen *Senatus Consulto*'nun ilk harfleriydi. Bu harfleri taşıyan sikke, Senato kararı ile darbedilmişti. Fakat, Senato kararını gerektiren nedenler tam anlamıyla bilinemektedir. Özellikle Augustus döneminde görülen bu harfler, esas olarak bronz sikkelerde yer alır, altın ve gümüş sikkelerde görülmez **(Res. 19)**.

Gerek cumhuriyet gerekse imparatorluk döneminde sikkenin içerdiği değerli maden miktarının azaltılması ya da benzer düzenlemeler yapıldığını görüyoruz. Fakat önemli sayılabilecek düzenlemeler ya da reformlar arasında Aurelianus (İ.S. 270-75) ve Diocletianus'un (İ.S. 284-305) reformlarını gösterebiliriz. İ.S. 3. yüzyılda başgösteren yüksek enflasyon nedeniyle para reformu kaçınılmaz olmuştu.

Roma sikkeleri üzerinde darphane adının, daha doğrusu işaretinin görülmesi ancak İ.S. 3. yüzyıl ortalarına rastlar. Darphane işareti, sikkenin arka yüzünde ve kesim dediğimiz, tipin yer aldığı zeminin alt kısmında bulunur. Darphane işareti doğrudan doğruya sikkenin basıldığı kentin adının kısaltması olabileceği gibi, bunun önünde ve sonunda da birtakım harfler bulunabilir. Önde olan harfler P (= *Pecunia*), SM (= *Sacra Moneta*) ya da M (= *Moneta*)'dır. Sondaki harf ise, sikkenin, o kentin hangi atölyesinde, diğer bir ifadeyle merkez darphanenin hangi (kaçıncı) şubesinde basıldığını gösterir. Örneğin, SMKB, sikke-

nin, Kyzikos'un (Cyzicus) ikinci atölyesinde basıldığına işaret eder **(Res. 20)**. Yunan alfabesi ile gösterilen atölye işaretleri, sayıları verir (A, birinci; B, ikinci; Γ, üçüncü ...gibi). Bu durum daha ziyade imparatorluğun doğusundaki darphaneler için geçerlidir; Batı'da ise lâtin harleri tercih ediliyordu. Geç Roma İmparatorluk döneminde faaliyet gösteren darphaneler ve işaretlerini şöyle sıralayabiliriz: Alexandria: ALE, SMAL; Antiochia : AN, ANT, ANTOB, SMAN ; Aquileia: AQ, AQVIL, SMAQ; Arelate: A, AR, ARL, CON, CONST; Londinium: L, ML, MLN, PLN, PLON; Lugdunum: LG, LVG, PLG; Sirmium: SM, SIRM; Roma: R, RM, SMR, ROMA; Serdica: SMSD, SER; Siscia: SIS, SISC; Thessalonica: SMTS, TS. TES, THS; Ticinum: T; Treveri: SMTR, TR, TRE; Carthago: K, KART; Constantinopolis (C, CON, CONS, CONOB); Cyzicus (CVZ, SMK); Heraclea (H, HT, SMH); Nicomedia (NIC, NIC, SMN).

Resim 21

IX. Roma İmparatorluğu Döneminde Basılan Şehir Sikkeleri

Bu başlık biraz uzun gibi görünse de, anlatılmak isteneni en iyi veren bir başlıktır. Bu grup sikkelerin, diğer yabancı dillerde de tek bir sözcükle ifade edilmeleri zordur. Genellikle, "Yunan imparatorluk sikkeleri" ya da "Şehir sikkeleri" olarak çevirebileceğimiz daha kısa başlıklar verilmektedir. Yani, merkezi İtalya'da bulunan Roma imparatorluğunun, İtalya dışında egemenliği altında bulunan ve sayıları beşyüzün altında olmayan şehirlerin bastıkları sikkeler söz konusudur. Basıldıkları dönem İ.Ö. 1. yüzyıldan İ.S. 3. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bu grup sikkelerin büyük çoğunluğu Yunanca konuşan kentler şehirleri tarafından basıldıklarından, üzerlerinde yer alan yazı yunancadır. Şehirler, Roma imparatorluğu'nun egemenliği altında olduklarından, onlara, Roma devletinin parasını kullanmak yerine, kendi paralarını basmak hakkı ya da ayrıcalığı, Roma imparatoru tarafından verilmişti. Bu nedenle şehirler, sikkelerin ön yüzüne

Roma imparatorunun portresi ile isim ve unvanlarını koymuşlardır ya da koymak zorunda bırakılmışlardır. Arka yüzlerde ise sikkeyi basan şehrin adı, (daha ziyade halkının adı) ile o şehrin kendi tipleri yer alıyordu **(Res. 21** Perge**)**. Bu grup sikkeleri basan şehirlerin çoğunluğu Anadolu topraklarında yer alıyordu.

Şehir sikkelerinin basımı için kullanılan esas metal bronzdur. Fakat İtalya dışındaki Roma kolonileri ile bazı şehirler gümüş sikke basmışlardır. Roma'nın, kendi sikke gereksinimlerini karşılamaları için sikke basmasına izin verdiği şehirler dışında, Doğu'daki Roma devlet darphanelerinden en önemli üçü, Cappadocia'daki Caesarea, Syria'daki Antiochia ve Mısır'daki Alexandreia'dır.

Yapılan gözlem ve araştırmalar, farklı şehirlere ait bazı sikkelerin ön yüzlerinin aynı kalıptan basıldığını ortaya koymuştur. Bu da, bazı şehirlerin, sikke kalıplarını, merkezi bir darphanede ya da seyyar darphanelerde hazırlattıklarını göstermektedir.

Sikkelerde genellikle birim yer almaz, fakat bazı kentlerde birim adının da yer aldığı sikkeler basılmıştır. Özellikle Khios'un bastığı sikkelerde birim olarak "*assarion*" ile daha küçük birimlerinin adları yer almaktadır. Keza İ.S. 3. yüzyılda Anadolu'nun güneyinde de "assarion " biriminin görüldüğü örnekler vardır. Şehir sikkelerinin ön yüzlerinde en fazla görülen imparator unvanları arasında :

Ünvan :	Kısaltması :	Latincesi :
ΣΕΒΑΣΤΟΣ	ΣΕΒ	AVGVSTVS
ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ	ΑΥΓ	AVGVSTVS
ΚΑΙΣΑΡ	K veya ΚΑΙ	CAESAR
ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ	ΑΥΤ	IMPERATOR

Şehir sikkeleri, üzerlerinde yer alan imparatorun iktidar yılına göre tarihlenebileceği gibi, sikkenin basıldığı şehrin

kabul ettiği eraya (belli bir olayın takvim başı olarak kabul edilmesi) göre de tarihlendirilebilirler. Fakat era ile tarihlendirme her zaman ve her kentte görülmez. En önemli eralar arasında Seleukos erası (başlangıç İ.Ö. 312); Pompeius erası (başlangıç İ.Ö. 64); Caesar erası (başlangıç İ.Ö. 49 veya 48) ve Actium erasını (İ.Ö. 31/30) sayabiliriz. Tarihler için yunan harfleri kullanılmıştır :

1	A	7	Z	40	M	100	P
2	B	8	H	50	N	200	Σ, C
3	Γ	9	Θ	60	Ξ	300	T
4	Δ	10	I	70	O	400	Y
5	E	20	K	80	Π	500	Φ
6	S	30	Λ	90	Θ		

Böylece, 234 ya ΣΛΔ ya da sağdan sola ΔΛΣ şeklinde yazılır.

X. Bizans Sikkeleri

Hernekadar, Roma imparatorluğu İ.S. 395 yılında ikiye ayrılmış ve imparatorluğun Bizans olarak bildiğimiz Doğu yarısının hakimiyeti Arcadius'a (İ.S. 395-408) kalmış ise de, Bizans sikkeleri Arcadius'un sikkeleriyle değil de, kendisinden neredeyse yüz yıl kadar sonra tahta geçmiş olan Anastasius'un (İ.S. 491-518) sikkeleriyle başlatılır. Bunun en basit ve tek nedeni, gerek Arcadius gerekse ondan sonra tahta geçen birkaç imparatorun sikkeleri yine Geç Roma sikkelerine benzemektedir; oysa Anastasius'tan itibaren sikkeler, özellikle bronzlar, farklılık göstermektedirler. Bu farklılık, Bizans sikkelerinin Anastasius'tan itibaren başlatılmasının daha uygun olacağını göstermektedir.

Resim 22

Bizanslılar, altın, elektron, gümüş, billon (adi gümüş) ve bronz(bakır) sikkeler basmışlardır. Altın sikkenin ana birimi *solidus* 'tur; bunun yarısı *semissis*, çeyreği ise *tremissis* 'tir. Solidus'un ömrü uzun olmasına rağmen, semissis ve tremissis'in basımları İ.S. 9. yüzyılda son bulmuştur. 10. yüzyılda biri hafif (*tetarteron nomisma*), diğeri ağır (*histamenon nomisma*) olmak üzere solidusun iki türü ile karşılaşıyoruz. 11. yüzyılın başlarında ise yeni bir altın sikke tedavüle sokulur. Çanak şeklinde çukur bir forma sahip bu altın sikkenin (*scyphate*) ağırlığı solidus'tan biraz daha fazladır. I. Alexius (İ.S.1081-1118) tarafından tedavüle sokulan yeni çukur sikkelerden altın olanı *hyperpyron*, onun üçte biri değerindeki elektron *aspron trachy* ve kırksekizde biri billon *aspron trachy* 'dir. Gümüş sikke olarak Arcadius döneminden beri bilinen *siliqua* vardır. Fakat Heraclius döneminde (İ.S. 610-641) *hexagram*, III. Leon döneminde (İ.S.717-741) ise *miliaresion* adı verilen yeni gümüş sikkeler basılmıştır.Bronz sikkeler, bilinen, gelenekselleşmiş Roma sikkelerinden çok farklı bir anlayışı ve imajı taşımaktadırlar.

Anastasius tarafından İ.S. 5. yüzyılın sonunda yapılan sikke reformu en çok bakır sikkelerde kendini gösterir. En büyük birimin adı *follis* 'tir ve sikkenin arka yüzünde büyük bir M harfi ile gösterilir **(Res. 22)**. Bu işaret, sikkenin 40 nummi değerinde olduğunu gösterir. Bunun yarısı değerindeki yarım follis, K harfini (= 20 nummi); *decanummium* denen çeyrek follis, I harfini (= 10 nummi), *pentanummium* denen ve çeyrek follisin yarısı değerindeki birim de E harfini (= 5 nummi) taşımaktadır.

Bizans sikkeleri, işçilik ve baskı kalitesi açısından, Roma sikkelerinin oldukça altındadır.

Sikkelerin ön yüzünde önceleri imparatorun portresi yer alırken, giderek imparatorun yakınları da yer almaya başlar. Hatta, portre yerine tam figür olarak tasvir etme başlar. Ön yüzde bazen iki, bazen üç figürün yer aldığı görülür. Örneğin II. Justinus'un (İ.S. 565-578) sikkelerinde, ön yüz-

de, imparator ve karısı Sophia yan yana tahtta otururlarken betimlenmiştir . Bizans sikkelerindeki önemli bir portre resmetme değişikliği de, portrenin Roma sikkelerinde olduğu gibi profilden değil, cepheden resmedilmesidir. Daha önceden 3/4 profilden resmedilmiş büstleri Geç Roma sikkelerinden (özellikle II. Constantius'dan itibaren) biliyoruz. Tam cepheden resmetme ancak I. Justinianus (İ.S. 527-565) ile başlar. Profilden resmetme ise bir süre daha devam eder, İ.S. 7. yüzyılda kesilir.

Bizans sikkelerinde ön yüzde İsa'nın görülmesi II. Justinianus (İ.S. 685-95 ve 705-11) dönemine rastlar . İkonaklazm döneminde (İ.S.yak. 726-842) İsa'nın tasviri kalkar ve tekrar imparatorların büstleri konar. Meryem ise ancak VI. Leon (İ.S. 886-912) döneminde sikkelerde görülür. Bizans sikkelerinde önceleri ön yüzde imparator ya da imparator ailesinden portreler görülürken bu gelenek III. Leon döneminde bozulmuştur: *miliaresion* adı verilen gümüş sikkelerin ön yüzünde basamaklı bir kaide üzerinde haç, arka yüzünde ise birkaç satır halinde yazı vardır. İ.S. 10. yüzyılda "Anonim Bronz Sikkeler" dediğimiz, ön yüzde İsa'nın büstü, arka yüzde dört satır halinde yazının bulunduğu sikkeler basılmıştır **(Res. 23)**. İlk kez I. Johannes (İ.S. 969-976) tarafından basılan anonim sikkelerin bu biçimi yaklaşık yüz yıl sürmüştür; ancak X. Constantinus (İ.S. 1059-1067) döneminde İsa'nın portresi yerine imparatorların portreleri konmaya başlanmıştır. 11. yüzyıldan itibaren arka yüz tipleri çeşitlenmesine rağmen yine de İsa ve Meryem figürleri ile azizlere ait tasvirler çoğunluktadır. Son Bizans imparatoru XI.Constantinus'a (İ.S. 1448-1453) ait gümüş çeyrek hyperpyron sikkelerin ön yüzünde İsa'nın büstü, arka yüzünde imparatorun büstü ve adı vardır.

Resim 23

Bizans sikkeleri 30 civarında darphanede basılmıştır. Bunlar arasında Antiochia / Theuopolis (AN, ANTIX; ΘΗΕΨΡ);

Carıaca (CAR, KAR); Chersonus (XEPCΩNOC); Constantinopolis (CON, CONOB); Cyzicus (KYZ); Nicomedia (NIKO, NIK) ve Thessalonica'yı (TES, ΘEC) sayabiliriz. Darphane işaretleri genellikle İ.S. 8.yüzyıldan itibaren görülmezler. Geç Roma sikkelerindeki gibi, Bizans sikkelerinde de yunan harfleriyle gösterilen atölye işaretleri vardır.

Sikkeler üzerinde yer alan yazı önceleri lâtince'dir. İ.S. 7. yüzyıldan itibaren yunanca harfler de kullanılmaya başlanır. Artık yazı lâtince ve grekçenin harflerin karışımı bir hal alır. Keza unvanlarda da değişiklik olur. Lâtince AVGVSTVS'un yerini, "*kral* " anlamına gelen bASILEЧS alır. İ.S.8. yüzyıldan itibaren görülen unvanlardan biri de "*despot* " anlamındaki ΔECΠOTHC'tir. Bizans sikkelerinde görülen yazılardan bazı örnekler aşağıdadır :

IC XC = İsa

IhSЧS XRISƮЧS bASILEЧ bASILE = Krallar kralı İsa

IhSЧS XRISƮЧS ΠICA = İsa'nın zaferine

SERЧ ChRISƮI = İsa'nın hizmetkârı

EMMANOVHΛ = Tanrı bizimledir.

Bizans sikkelerinde I. Justinianus döneminden itibaren ve yalnızca bakır sikkelerde imparatorun tahta çıkış yılı görülmeye başlar; İ.S. 8. yüzyıl başlarından sonra bu uygulama kalkar. Romen rakkamlarıyla yazılan tahta çıkış yılı, bize aynı zamanda sikkenin basıldığı tarihi verir . Tahta çıkış yılı ile birlikte, genellikle ANNO (= yıl) lejandı da görülür **(Res. 23)** :

Yıl 1	= I	Yıl 6	=Ϛ veya ЧI
Yıl 2	= II	Yıl 7	=ϚI veya ЧII
Yıl 3	= III	Yıl 8	=Ϛ II veya ЧIII
Yıl 4	= IIII	Yıl 9	=Ϛ III veya ЧIIII
Yıl 5	= Ч	Yıl 10	= X

XI. Ekler

EK 1 : Roma İmparatorları

* Aksi belirtilmedikçe tarihler İsa'dan sonradır.

Augustus	: İ.Ö. 27- İ.S. 14
Tiberius	: 14-37
Caligula	: 37-41
Claudius	: 41-54
Nero	: 54-68
Galba	: 68-69
Otho	: 69
Vitellus	: 69
Vespasianus	: 69-79
Titus	: 79-81
Domitianus	: 81-96
Nerva	: 96-98
Traianus	: 98-117
Hadrianus	: 117-138
Antoninus Pius	: 138-161
Marcus Aurelius	: 161-180
Lucius Verus	: 161-169
Commodus	: 177-192
Pertinax	: 193
Didius Julianus	: 193
Septimius Severus	: 193-211
Caracalla	: 198-217
Geta	: 209-212

Macrinus	:	217-218
Diadumenianus	:	218
Elagabalus	:	218-222
Severus Alexander	:	222-235
I. Maximinus Thrax	:	235-238
Balbinus	:	238
Pupienus	:	238
III. Gordianus	:	238-244
I. Philippus	:	244-249
II. Philippus	:	247-249
Traianus Decius	:	249-251
Herennius Etruscus	:	251
Hostilianus	:	251
Trebonianus Gallus	:	251-253
Volusianus	:	251-253
Aemilianus	:	253
Uranius Antoninus	:	253
Valerianus	:	253-260
Gallienus	:	253-268
Saloninus	:	259
Macrianus	:	260-261
Quietus	:	260-261
Postumus	:	260-269
II. Claudius Gothicus	:	268-270
I. Tetricus	:	271-274
Aurelianus	:	270-275
Vabalathus	:	271-272
Tacitus	:	275-276

Probus	:	276-282
Carus	:	282-283
Numerianus	:	283-284
Carinus	:	283-285
Diocletianus	:	284-305
Maximianus	:	286-310
Allectus	:	293-296
Domitius Domitianus	:	296-297
I. Constantius	:	305-306
Galerius	:	305-311
II. Severus	:	306-307
Maxentius	:	307-312
I. Constantinus	:	307-337
I. Licinius	:	308-324
II. Maximinus	:	310-313
II. Constantinus	:	337-340
Constans	:	337-350
II. Constantius	:	337-361
II. Julianus	:	360-363
Jovianus	:	363-364
I. Valentinianus	:	364-375
Valens	:	364-378
Gratianus	:	367-383
II. Valentinianus	:	375-392
I. Theodosius	:	379-395
Honorius	:	393-423
Arcadius	:	395-408
III. Constantinus	:	407-411

Constans	:	408-411
Maximus	:	409-411
Priscus Attalus	:	409-410 / 414-415
Jovinus	:	411-413
Sebastianus	:	412-413
III. Constantius	:	421
Johannes	:	423-425
II. Theodosius	:	402-450
III. Valentinianus	:	425-455
Marcianus	:	450-457
Petronius Maximus	:	455
Avitus	:	455-456
I. Leo	:	457-474
II. Leo	:	473-474
Majorianus	:	457-461
III. Severus	:	461-465
Anthemius	:	467-472
Glycerius	:	473-474
Julius Nepos	:	474-475
Romulus Augustus	:	475-476
Zeno	:	474-491
Basiliscus	:	475-476

*Yukarıdaki listede görüldüğü üzere, Roma İmparatorluğu'nun tahtında en uzun süre kalan imparatorlar II. Theodosius (48 yıl) ile Augustus (40 yıl)'tur.

EK 2 : Bizans İmparatorları (Anastasius'tan itibaren)

• Tarihler İsa'dan sonradır.

I. Anastasius	: 491-518
I. Justinus	: 518-527
I. Justinus ve I. Justinianus	: 527
I. Justinianus	: 527-565
II. Justinus	: 565-578
II. Justinus ve II. Tiberius	: 578
II. Tiberius	: 578-582
Mauricius Tiberius	: 582-589
Mauricius Tiberius ve Theodosius	: 589-602
Phocas	: 602-608
Phocas ve Heraclius	: 608-610
Heraclius ve Herac. Constantinus	: 613-638
Heraclius, Herac. Constantinus ve Heraclonas	: 638-641
Herac. Constantinus ve Heraclonas	: 641
Heraclonas	: 641
Heraclonas ve II. Constans	: 641
II. Constans	: 641-654
II. Constans ve IV. Constantinus	: 654-659
II. Constans, IV. Constantinus Heraclius ve Tiberius	: 659-668
IV. Constantinus. Heraclius ve Tiberius	: 668-681
IV. Constantinus	: 681-685
II. Justinianus	: 685-695

Leontius	: 695-698
III. Tiberius	: 698-705
II. Justinianus (tekrar)	: 705
II. Justinianus ve Tiberius	: 705-711
Philippicus	: 711-713
II. Anastasius	: 713-715
III. Theodosius	: 715-717
III. Theodosius ve III. Leo	: 717
III. Leon	: 717-720
III. Leon ve V. Constantinus	: 720-741
V. Constantinus	: 741-742
V. Constantinus ve Artavasdus	: 742
V. Constantinus, Artavasdus ve Nicephorus	: 742-743
V. Constantinus	: 743-751
V. Constantinus ve IV. Leo	: 751-775
IV Leon	: 775-776
IV. Leon ve VI. Constantinus	: 776-780
VI. Constantinus ve Irene	: 780-797
Irene	: 797-802
I. Nicephorus	: 802-803
I. Nicephorus ve Stauracius	: 803-811
Stauracius	: 811
I. Mikhael	: 811
I. Mikhael ve Theophylactus	: 811-813
V. Leon	: 813
V. Leon ve Constantinus	: 813-820
II. Mikhael	: 820-821

II. Mikhael ve Theophilus	: 821-829
Theophilus	: 829-830
Theophilus ve Constantinus	: 830-835
Theophilus	: 835-840
Theophilus ve III. Mikhael	: 840-842
III. Mikhael	: 842-866
III. Mikhael ve I. Basilios	: 866-667
I. Basilos	: 867-868
I. Basilos ve Constantinus	: 868-870
I. Basilios, Constantinus ve VI. Leon	: 870-877
I. Basilios, VI. Leon ve Alexancler	: 877-886
VI. Leon ve Alexander	: 886-908
VI. Leon, Alexander, VII. Consantinus	: 908-912
Alexander ve VII. Constantinus	: 912-913
VII. Constantinus	: 913-920
VII. Constantinus ve I. Romanus	: 920-921
VII. Constantinus, I. Romanus ve Christopher	: 921-924
VII. Constantinus, I. Romanus, Khristopher, Stephenos ve Constantinus	: 924-931
VII. Constantinus, Stephenos ve Constantinus	: 944-945
VII. Constantinus	: 945
VII. Constantinus ve II. Romanus	: 945-959
II. Romanus	: 959-960
II. Romanus ve II. Basilios	: 960-961
II. Romanus, II. Basilios ve VIII. Constantinus	: 961-963
II. Basilios ve VIII. Constantinus	: 963

II. Nicephorus, II. Basilios ve VIII. Constantinus	:	963-969
I. Ioannes, II. Basilios ve VIII. Constantinus	:	969-976
II. Basilios ve VIII. Constantinus	:	976-1025
VIII. Constantinus	:	1025-1028
III. Romanus	:	1028-1034
IV. Mikhael	:	1034-1041
V. Mikhael	:	1041-1042
Zoe ve Theodora	:	1042
IX. Constantinus		1042-1055
Theodora (tekrar)		1055-1056
VI. Mikhael	:	1056-1057
I. Isaakios	:	1057-1059
X. Constantinus	:	1059-1067
Euclokia, VII. Mikhael ve Constantinus	:	1067
IV. Romanus, VII. Mikhael, Andronikos ve Constantinus		1068-1071
Euclokia (tekrar) ve VII. Mikhael	:	1071
VII. Mikhael	:	1071-1078
VII. Mikhael ve III. Nikephoros	:	1078
III. Nikephoros	:	1078
III. Nikephoros ve Nikephoros Basilakios	:	1078
III. Nikephoros	:	1078-1080
III. Nikephoros ve Nikephoros Melissenus	:	1080-1081
I. Aleksios		1081-1118
II. Ioannes	:	1118-1143

I. Manuel	:	1143-1180
II. Aleksios	:	1180-1183
II. Aleksios ve I. Andronikos	:	1183
I. Andronikos	:	1183-1184
I. Andronikos ve Isaakios Komnenos	:	1184-1185
II. Isaakios ve Isaakios Komnenos	:	1185-1191
II. Isaakios	:	1191-1195
III. Aleksios	:	1195-1203
II. Isaakios (tekrar) ve IV. Aleksios	:	1203-1204
V. Aleksios	:	1204
I. Theodore	:	1204-1222
III. Ioannes	:	1222-1254
II. Theodore	:	1254-1258
IV. Ioannes	:	1258
IV. Ioannes ve VIII. Mikhael	:	1258-1261
VIII. Mikhael	:	1261-1272
VIII. Mikhael ve II. Andronikos	:	1272-1282
II. Andronikos	:	1282-1295
II. Andronikos ve IX. Mikhael		1295-1320
II. Andronikos	:	1320-1325
II. Andronikos ve III. Andronikos		1325-1328
III. Andronikos		1328-1341
V. Ioannes	:	1341-1347
V. Ioannes ve VI. Ioannes	:	1347-1353
VI. Ioannes	:	1353-1354
VI. Ioannes ve Mattheios		1354
V. Ioannes		1354-1373
V. Ioannes ve II. Manuel	:	1373-1376

V. Ioannes, II Manuel ve VI. Andronikos	:	1376-1379
V. Ioannes ve II. Manuel		1379-1390
V. Ioannes, II. Manuel ve VII. Ioannes:		1390
V. Ioannes ve II. Manuel		1390-1391
II. Manuel		1391-1399
II. Manuel ve VII. Ioannes	:	1399-1402
II. Manuel	:	1402-1421
II. Manuel ve VIII. Ioannes	:	1421-1423
VIII. Ioannes	:	1423-1448
XI. Konstantinos	:	1448-1453

Kaynak : D.R. Sear, *The Emperors of Rome and Byzantium*, London 1987.

* Yukarıdaki listeden anlaşılacağı üzere tahtta en uzun süre kalan Bizans imparatorları II. Basilios (49 yıl) ile V. Ioannes (49 yıl)'dur. Konstantinopolis'in fethi sırasında tahtta olan son Bizans imparatoru XI. Konstantinos ise yalnızca 5 yıl hükümdarlık yapabilmiştir.

EK 3 : Roma Sikkelerinde Arka Yüz Yazıları

ADLOCVT COH	: Cohort'a (askeri birlik) nutuk
ADVENTVS AVG	: İmparatorun varışı
AEGYPTO CAPTA	: Mısır ele geçti.
AEQVITAS AVG	: İmparatorun adaleti
ANNONA AVG	: İmparatorun halka buğday dağıtımı
BONVS EVENTVS	: İyi olaylar
CLEMENTIA AVG	: İmparatorun hoşgörüsü, merhameti
CLEMENTIA TEMP	: İmparatorun dönemindeki hoşgörü
CLARITAS REIPVB	: Cumhuriyetin (devletin) muhteşemliği, başarısı
CONCORDIA AVGG	: İmparatorlar arasındaki uyum
CONCORDIA EXERCITVVM	: Ordulardaki uyum
CONCORDIA MILITVM	: Askerler arasındaki uyum
CONSECRATIO	: Tanrıya adanma, tanrı mertebesine erişme
DIVA AVGVSTA	: Tanrı mertebesine erişen (ölen) imparatoriçe
DIVVS AVGVSTVS	: Tanrı mertebesine erişen (ölen) imparator
FEL TEMP REPARATIO	: Mutlu günlere dönüş
FELICITAS PVBLICA	: Halkın mutluluğu
FIDES EXERCITVVM	: Orduların sadakati, bağlılığı
FIDES MILITVM	: Askerlerin sadakati, bağlılığı
FIDES PVBLICA	: Halkın sadakati, bağlılığı
FORTVNA REDVX	: İmparatorun bahtiyar, mesut dönüşü
FORTVNAE REDVCI	: İmparatorun bahtiyar, mesut dönüşü
FVNDATOR PACIS	: Barışı sağlayan
GENIO AVGVSTI	: İmparatorun koruyucu cini

GENIO IMPERATORIS	: İmparatorun koruyucu cini
GENIO POPVLI ROMANI	: Roma halkının koruyucu cini
GENIVS SENATVS	: Senatonun koruyucu cini
GLORIA EXERCITVS	: Şanlı ordu; ordunun başarısı, ihtişamı
GLORIA ROMANORVM	: Roma'nın ihtişamı
INDVLGENTIA AVGG IN CARTH	: İmparatorların Kartaca'ya hoşgörüsü
IOVI CONSERVATORI	: Koruyucu Juppiter
IOVI STATORI	: Dengeyi sağlayan Juppiter
IOVI PROPVGNATORI	: Koruyan, savunan Juppiter
IVDAEA CAPTA	: Filistin ele geçti
LAETITIA TEMPORVM	: Zamanın mutluluğu, sevinci
LIBERTAS AVGVSTA	: İmparatorun özgürlüğü
LIBERTAS PVBLICA	: Halkın özgürlüğü
LIBERALITAS AVG	: İmparatorun cömertliği
MARS VLTOR	: İntikam alan Mars
MONETA AVG	: İmparatorun parası, darphanesi
PAX AVGVSTI	: İmparatorun barışı; onun dönemindeki barış
PRINCEPS IVVENTVTIS	: Gençler arasında birinci, önde gelen
PROVIDENTIAE CAESS	: Caisarların takdiri
PROVIDENTIA DEORVM	: Tanrıların takdiri, ilâhi takdir
RECTOR ORBIS	: Dünyanın patronu, başı
REPARATIO REIPVB	: Cumhuriyetin (devletin) yeniden inşası
RESTITVTOR ORBIS	: Dünyayı yeniden inşa eden
RESTITVTOR VRBIS	: Kenti yeniden inşa eden
ROMAE AETERNAE	: Ebedi Roma
SAECVLI FELICITAS	: Mutlu dönemler(Roma'nın birinci kuruluş şenliği)
SALVS AVG	: İmparatorun sağlığı

SALVS REIPVBLICAE	: Cumhuriyetin (devletin) sağlığı
SECVRITAS AVGVSTI	: İmparatorun güvenliği
SECVRITAS PERPETVA	: Sürekli güvenlik
SOLI INVICTO COMITI	: Yenilmez Sol
SPES AVGVSTA	: İmparatoriçenin umudu
SPES PVBLICA	: Halkın umudu
SPQR	: *Senatus Populusque Romanus.* Roma senatosu ve halkı
VENVS FELIX	: Mutlu Venüs
VICTORIA AVGVSTI	: İmparatorun zaferi
VICTORIA NAVALIS	: Deniz zaferi
VICTORIA ROMANORVM	: Roma'nın (Romalıların) zaferi
VICTORIAE BRIT	: Britania zaferi
VIRTVS EXERCITI / EXERCITVS	: Ordunun erdemi, cesareti
VIRTVS MILITVM	: Askerlerin erdemi, cesareti
VIRTVTI AVGVSTI	: İmparatorun erdemi, cesareti
VN MR	: *Venerata memoria.* Şerefli anı
VOTA PVBLICA	: Halkın andı, yemini

EK 4 : Tanrılar, Tanrıçalar ve Personifikasyonlar

Ammon	: Libya tanrısı
Apollon	: Işık, kehanet, müzik ve zanaatların tanrısı
Ares / Mars	: Savaş tanrısı
Artemis / Diana	: Ay ve av tanrıçası
Asklepios / Aesculapius	: Sağlık ve şifa tanrısı
Athena / Minerva	: Akıl ve zekâyı temsil eder; tarımın ve el sanatlarının koruyucusudur.
Baal	: Sami tanrısı. Yunanlılarda Zeus ile eş tutulur.
Demeter / Ceres	: Verimlilik, tarım ve evlilik tanrıçası
Dionysos / Liber (Bacchus)	: Şarap tanrısı
Dioskuroi / Dioscuri	: Seyahat edenlerin ve gemicilerin koruyucuları
Eros / Cupid (Amor)	: Aşk tanrısı
Hades	: Yeraltı dünyasının ve ölüler diyarının hakimi
Hekate	: Yeraltı dünyasının tanrıçası
Helios / Sol	: Güneş tanrısı
Hephaistos / Vulcanus	: Ateş ve demir tanrısı; metal işçilerinin koruyucusu
Hera / Iuno	: Zeus'un kızkardeşi ve karısı; cennetin kraliçesi
Herakles / Hercules	: Güç ve cesaretin sembolü kahraman
Hermes / Mercurius	: Tanrıların habercisi; seyahet edenlerin, sanatçıların ve hırsızların koruyucusu
Hestia / Vesta	: Ocak tanrıçası
Hygieia / Salus	: Sağlık tanrıçası
Ianus	: Geçmişin ve geleceğin tanrısı; çift başlı. Daha ziyade Roma Cumhuriyet dönemi sikkelerinde görülür.
Kybele	: Anadolu kökenli bolluk ve bereket tanrıçası.
Men	: Phrygia kökenli ay tanrısı
Poseidon / Neptunus	: Deniz ve deprem tanrısı
Serapis	: Mısır tanrısı
Zeus / Iuppiter	: Yunan pantheonunun baş tanrısı

Personifikasyonlar :

(Ilk isim, eğer aksi belirtilmemişse yunanca, ikinci isim ise latince formudur)

Aeternitas (lat.)	: Sonsuzluk, kararlılık
Annona (lat.)	: Hasat
Clementia (lat.)	: Merhamet, şefkat, hoşgörü
Dikaiosyne / Aequitas	: Adalet
Eirene / Pax	: Barış
Eleuthera / Libertas	: Özgürlük
Elpis / Spes	: Umut
Eusebia / Pietas	: Dindarlık, hürmet
Euthenia / Abundantia	: Bolluk ve bereket
Eutykheia / Felicitas	: Mutluluk
Fecunditas (lat.)	: Verimlilik
Genius (lat.)	: Koruyucu cin
Hilaritas (lat.)	: Şenlik, sevinç
Honos (lat.)	: Onur, şeref
Homonoia / Concordia	: Uyum, ahenk
Indulgentia (lat.)	: Hoşgörü, merhamet
Iustitia (lat.)	: Adalet, hak
Laetitia (lat.)	: Sevinç, mutluluk
Liberalitas (lat.)	: Cömertlik
Moneta (lat.)	: Para, darphane
Nobilitas (lat.)	: Soyluluk, saygınlık
Ops (lat.)	: Sağlık
Patientia (lat.)	: Sabır
Pronoia / Providentia	: Ilahi takdir
Pudicitia (lat.)	: Alçak gönüllülük
Securitas (lat.)	: Güven, emniyet
Tykhe / Fortuna	: Şans, kader
Uberitas (lat.)	: Verimlilik
Virtus (lat.)	: Cesaret, erdem

Seçme Bibliyografya

Genel

Alföldi, M. R., *Antike Numismatik*, Teil I : Theorie und Praxis, Mainz am Rhein, 1978.

Christ, K., *Antike Numismatik. Einführung und Bibliographie*, Darmstadt 1972².

Karwiese, S., *Antik Nümizmatiğe Giriş*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1995.

Göbl, R., *Antike Numismatik*, München 1978 (2 cilt).

Eski Yunan Sikkeleri

Atlan, S., *Grek Sikkeleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1993.

Carradice, I.A.; Price, M.J., *Coinage in the Greek World*, London 1988.

Head, B.V., *Historia Numorum*, Oxford 1911.

Imhoof-Blumer, F., *Kleinasiatische Münzen*, Wien 1901-1902.(2 cilt).

Jenkins, G.K., *Ancient Greek Coins*, London 1990².

Kraay, C.M., *Greek Coins*, London 1966.

Kraay, C.M.; *Archaic and Classical Greek Coins*, London 1976.

Kraay, C.M.; Davis, N., *The Hellenistic Kingdoms : Portrait Coins and History*, London 1973.

Plant, R., *Greek Coin Types and Their Identification*, London 1979.

Sear, D., *Greek Coins and Their Values*, London 1979. (2 cilt).

Seltman, C.T., *Greek Coins*, London 1933.

Tekin, O., *Antik Nümismatik ve Anadolu. Arkaik ve Klâsik Çağlar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1992.

Roma Sikkeleri

Baydur, N., "Roma Sikkeleri", *Arkeoloji ve Sanat* 12-13 (1981), s.19-25.

Burnett, A., *Coinage in the Roman World*, London 1987.

Crawford, M.H., *Coinage and Money under the Roman Republic*, London 1985.

Foss, C., *Roman Historical Coins*, London 1990.

Mattingly, H., *Roman Coins*, London 1928.

Sear, D.R., *Roman Coins and Their Vaules*, London 1970.

Şehir Sikkeleri

Burnett, A.; Amandry, M.; Ripollès, P.P., *Roman Provincial Coinage. Vol.I : From the Death of Caesar to the Death of Vitellus (44 BC-AD 69)*, Londra-Paris 1992.

Butcher, K., *Roman Provincial Coins : An Introduction to the Greek Imperials*, London 1988.

Franke, P.R., *Kleinasien zur Römerzeit. Griechisches Leben im Spiegel der Münzen*, München 1968.

Sear, D.R., *Greek Imperial Coins and Their Values*, London 1991.

Bizans Sikkeleri

Goodacre, H., *A Handbook of the Coinage of the Byzantine Empire*, London 1967.

Grierson, P., *Byzantine Coins*, Berkeley-Los Angeles 1982.

Sear, D.R., *Byzantine Coins and Their Values*, London 1987.

Bibliyografyalar

Alföldi, R.M., *Antike Numismatik. 2. Bibliographie*, Mainz 1982.

Bosch, E., *Türkiye'nin Antik Devirdeki Meskûkâtına Dair Bibliyografya*, TTK, Ankara 1949.

Christ, K., *Antike Numismatik. Einführung und Bibliographie*, Darmstadt 1972².

Clain-Stefanelli, E.E., *Numismatic Bibliography*, München 1985.

Grierson, P., *Bibliographie Numismatique*, Brussels 1979.

Numismatic Literature, (American Numismatic Society yayını).

Tekin, O., *Antik Anadolu Nümismatiği Bibliyografyası / Bibliography of Ancient Numismatics for Anatolia*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1993.

Dergiler

American Journal of Numismatics (=*AJN*) (*MNANS*'nin devamı)

Jahrbuch für Nümismatik und Geldgeschichte (=*JNG*)

Museum Notes, American Numismatic Society (= *MNANS*)

Numismatic Chronicle (=*NC*)

Revue Numismatique (=*RN*)

Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları

Eskiçağ'da Para - Oğuz Tekin

Çivi Yazısı - Selen Hırçın

Eskiçağ'da Yazı Araç ve Gereçleri - Bedia Demiriş

Eskiçağ'da Spor - Çiğdem Dürüşken

Eskiçağ'da Tıp - Ümit Serdaroğlu

Hititlerin Mektuplaşmaları - Sedat Alp

Eskiçağ'da Dokuma - İsmail Fazlıoğlu

Antik Çağda Aydınlatma Araçları - Sedef Çokay

Bilgi ve İsteme Adresi:

Ege Yayınları
Arslanyatağı Sokak No: 35/2
Sedef Palas Cihangir / İSTANBUL
Tel / Fax : (0212) 249 05 20